

بررسی وضعیت اقتصادی و اجتماعی بهره‌برداران مراتع بیلاقی شمال سمنان

سید محمد رضوی*

چکیده

تجربه‌ها نشان می‌دهد که برای اجرای طرح‌های فنی در بخش‌های مختلف نظیر دام، مرتع، آبخیزداری و ... باید توجه اساسی به جنبه‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی معطوف شود و این توجه به دو صورت ماکرو و میکرو مطرح است. در بخش میکرو تحقیق حاضر به منظور شناسایی مسائل اقتصادی و اجتماعی بهره‌برداران مراتع بیلاقی شمال سمنان انجام یافته است و در آن روش پیمایشی با تکنیک پرسشنامه و استفاده از منابع و کتابخانه مورد نظر قرار گرفته و از شاخصهایی نظیر سن، جنس، اشتغال، تعداد دام، نوع چوپایی، وسایل و امکانات، ارتباط با مسئولین، مسافرت و ... به عنوان معرف‌های سنجش وضعیت اقتصادی و اجتماعی استفاده شده است و اگر چه در مراحل انجام کار به محدودیتهایی نظیر نبودن بهره‌برداران در منطقه در برخی زمانها و نیز کوهستانی بودن منطقه روبه‌رو بوده‌ایم ولی امید است نتایج به دست آمده نشانگر

* عضو هیئت علمی مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام جهادسازندگی استان سمنان.

سیاهی اقتصادی و اجتماعی از بهره‌برداران مراتع بیلاقی شمال سمنان باشد.

۱. مقدمه

جامعه علمی ایران، در تمام زمینه‌ها به پژوهش و تحقیق نیاز جدی دارد و هر تحقیق در هر زمینه‌ای می‌تواند ارزشمند باشد. در خصوص اهمیت فاکتورهای اقتصادی و اجتماعی همین بس که مسئولان محترم کشورمان در جهت اتخاذ سیاستهای رشد و توسعه مبادرت به اجرای برنامه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی کرده‌اند. در بخش تحقیقات می‌توان به سازندگی جدید آن به نحوی که نتایج آن در خدمت بخش اجرا قرار گیرد اشاره کرد. بررسی وضعیت اقتصادی و اجتماعی بهره‌برداران مراتع بیلاقی شمال سمنان بر اساس عوامل زیر مهم است.

الف. اهمیت نظرخواهی از مردم

ب. اهمیت روستا و روستایی

۲. مواد و روشها

الف) جمع‌آوری اطلاعات

به منظور شناسایی وضعیت بهره‌برداران پرسشنامه مقدماتی تهیه شد و آزمون (تست) اولیه در چند منطقه انجام گرفت و براساس نتایج حاصل از پیش‌آزمون، پرسشنامه نهایی تهیه و پرسشگری به عمل آمد.

ب) جامعه آماری

موضوع تحقیق، جامعه آماری مرتعداران مراتع بیلاقی شمال سمنان است. براساس سوابق موجود از تعداد مرتعداران مشخص (حدود ۵۰۰ نفر) با تعداد ۵۴ نفر که به روش تصادفی انتخاب شدند پرسشگری به عمل آمد.

ج) روش و تکنیک تحقیق

در این تحقیق بررسی افکار عمومی مورد نظر است. بنابراین از روش پیمایشی مبتنی بر

بررسی وضعیت اقتصادی ...

تکنیک پرسشنامه استفاده شده است. همچنین برای شناسایی بیشتر آمار و اطلاعات موجود در کتابخانه نیز به کار گرفته شده است.

۳. ساختار اجتماعی عشایر و دامداران منطقه مورد مطالعه

منطقه مورد مطالعه در شمال شهرستان سمنان واقع و منطقه‌ای کوهستانی است که حدود ۳۰ درصد از عشایر استان، دوره بیلاق خود را در آن جا می‌گذرانند. از لحاظ تقسیمات کشوری در سرشماری اجتماعی، اقتصادی عشایر کوچنده در تیرماه ۱۳۶۶، منطقه مورد بررسی شامل دو دهستان پشتکوه و شهمیرزاد است که در حال حاضر دهستان شهمیرزاد به دهستان چاشم (به مرکزیت چاشم) تغییر نام یافته است. در منطقه بیلاقی پیشگفته که در اینجا به اصطلاح شمال شهمیرزاد نامیده می‌شود عشایر و طایفه‌های زیر استقرار دارند.

الف) طایفه‌هایی از عشایر ایل سنگسری

براساس سرشماری اجتماعی، اقتصادی عشایر کوچنده تیرماه ۱۳۶۶ در جمع ۲۳۰ خانوار با جمعیتی برابر با ۱۸۷۴ نفر دوره بیلاقی را در این منطقه سپری کرده‌اند. خانواده این تپ از عشایر دوره قشلاق را در مهدیشهر (سنگسر سابق) می‌گذرانند و تنها چوپانها جهت بهره‌برداری از مراتع قشلاقی گله‌ها را راهی کویر می‌کنند و در طول زمان بیلاقی (اوایل خرداد تا اواسط شهریور) خانواده‌ها در بیلاقی ساکن می‌شوند.

ب) طایفه مستقل پروری

روستای پرور که محل استقرار قشلاق طایفه پروری بوده است هم‌اکنون تخریب شده و خانواده‌ها به نقاط مختلفی مانند شهمیرزاد، سمنان، دامغان و شهرهای شمالی کشور مهاجرت کرده‌اند. براساس سرشماری اجتماعی، اقتصادی عشایر کوچنده تیرماه ۱۳۶۶ طایفه مستقل عشایر پرور شمال ۲۶۴ خانوار و ۱۶۹۸ نفر بوده است که دوره بیلاقی را در دهستانهای پشتکوه بخش مهدیشهر سمنان و دوره قشلاق را در دهستانهای قهاب رستاق (دامغان)، آهوان (سمنان) و خارتوران و طرود (شاهرود) می‌گذرانند.

ج) دامداران روستایی

در شمال شه میرزاد دو روستای مبتنی بر دامداری مرتعی وجود دارد.

۱. دامداران روستای چاشم

بر اساس سرشماری اجتماعی، اقتصادی عشایر کوچنده تیرماه ۱۳۶۶، این دامداران که به عنوان طایفه مستقل عشایر چاشم سرشماری شده‌اند دارای ۴۰ خانوار با ۲۶۷ نفر جمعیت بوده‌اند. دامداران پیشگفته دوره قشلاق را در روستای چاشم استقرار دارند و در دوره بیلاق تا شعاع ۵ الی ۳۰ کیلومتر حریم روستای خود کوچ می‌کنند.

۲. دامداران روستای هیکو

به استناد سرشماری اجتماعی، اقتصادی عشایر کوچنده تیرماه ۱۳۶۶، روستای هیکو دارای ۸۳ خانوار با ۴۹۵ نفر جمعیت بوده و بخشی از دامداران منطقه که دارای دام کمی هستند در قالب چوپانهای دارای دام یا به اصطلاح پس‌کردار^۱ جهت گذراندن دوره قشلاق راهی کویر استان می‌شوند.

۳. سایر دامداران

از سایر دامداران منطقه شمال شه میرزاد می‌توان به دامداران روستای فولاد محله، ده صوفیان، شلی و ... اشاره کرد که تعداد آنها به ۱۰۰ خانوار می‌رسد.

نتایج و بحث

۱. نوع علوفه دستی

بر اساس بررسی به عمل آمده، بیشترین درصد استفاده از علوفه دستی در نزد

۱. پس‌کردار: به معنی چوپان گله‌دار. این چوپانها به طور معمول با حقوقی که از صاحب گله می‌گیرند تعدادی گوسفند خریداری کرده و کم‌کم گله‌ای تشکیل می‌دهند و خود به طور رسمی دارای رمه می‌شوند.

بهره‌برداران مربوط به یونجه و جو با ۳۲ درصد است. رده‌های بعدی به ترتیب مربوط به سبوس (۲۹ درصد)، کاه (۱۵/۵ درصد)، کنسانتره و نان خشک (۷ درصد)، تفال (۶ درصد)، آرد جو (۶/۵ درصد)، بیده (یونجه خشک) (۳ درصد) و کنجاله و تخم پنبه (هر کدام ۰/۵ درصد) است. مشاهدات حاکی از آن است که دامداران جو را با روشهای مختلف نظیر مخلوط با کاه، نیمدانه، آرد جو و یا نمدار (خیسانده شده) و گبری^۱ به مصرف دام می‌رسانند. همچنین تعلیف دستی دامها در دوره قشلاق از اواسط آذرماه همزمان با ماههای آخر آبستنی آغاز و میزان آن با زایش دامها افزایش می‌یابد.

۲. نحوه تهیه علوفه دستی

براساس پاسخهای ارائه شده بیشترین درصد تهیه علوفه دستی از بازار آزاد (۴۴/۵ درصد) است. رده‌های بعدی مربوط به شرکت تعاونی (۳۶/۵ درصد) و خودشان (۱۹ درصد) است. داده‌ها نشان می‌دهد که هدف مؤسسات تعاونی^۲ تحقق نیافته است.

۳. نحوه فروش دامها

براساس نظرخواهی از بهره‌برداران، بیشترین فروش دامها مربوط به چوبداران محلی و بدون پرواربندی (۴۷ درصد) است. رده‌های بعدی مربوط به کشتارگاه و با پرواربندی (۳۶/۵ درصد) و عرضه مستقیم با (۱۳/۵) است. چوبداران محلی که نوعی واسطه محسوب می‌شوند بره و بزغاله را در ۶ ماهگی و همزمان با کاهش علوفه در مراتع بیلاقی خریداری می‌کنند.

۴. ارتباط با مسئولان

یافته‌ها نشان می‌دهد که ۵۹ درصد از پاسخگویان گاهگاهی به مسئولان مراجعه کرده‌اند و ۳۷ درصد خیلی و ۴ درصد اصلاً به مسئولان مراجعه نکرده‌اند.

۱. گبری: یک نوع علوفه ترکیبی است از جو نمدار که به آن سبوس و آرد جو اضافه می‌کنند و علوفه‌ای مقوی است که بیشتر به مصرف میشهای آبستن و زایا می‌رسد.
۲. رجوع شود به سلیم، غلامرضا. اصول مدیریت تعاونی (رشته مدیریت)، انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۷۴، ص ۱۷ و ۱۸.

۵. گوش کردن رادیو

۶۵ درصد از پاسخگویان به رادیو داخلی گوش می‌کنند، ۳۳/۵ درصد به طور تقریب هر روز گوش می‌کنند و ۱/۵ درصد اصلاً به رادیو داخلی گوش نمی‌کنند. در مقابل ۸۲ درصد پاسخگویان به رادیو خارجی گوش نمی‌کنند، ۱۴/۵ درصد گاهگاهی گوش می‌کنند و ۳/۵ درصد به طور تقریب هر روز گوش می‌کنند.

۶. نوع برنامه‌های رادیو

در تحقیق مورد بررسی بیشترین درصد استفاده به ترتیب مربوط به برنامه اخبار (۵۴ درصد) و برنامه روستایی (۲۴ درصد) و کمترین درصد استفاده مربوط به برنامه‌های ورزشی، جنگ جوان و سرود و آواز محلی هر کدام با ۱/۲۵ درصد است. به طور معمول بیشتر دامداران علاقه‌مندند از رویدادهای داخلی از طریق رادیو یا پرس و جو از همسایگان مطلع شوند. همچنین بره (Bara) یا دامبره که دامداران در روز ۳ الی ۴ ساعت از وقت خود را در حین شیردوشی در آن می‌گذرانند مکان مناسبی برای نقل و انتقالات اخبار و رویدادهای مهم است.

۷. نوع برنامه‌های تلویزیون

در تحقیق اشاره شده بیشترین درصد تماشا مربوط به اخبار (۳۵/۵ درصد) و فیلم و سریال (۲۱/۵ درصد) و کمترین درصد تماشا مربوط به برنامه‌های سیای هفته، هواشناسی و خانواده هر کدام با ۱ درصد است. مشاهدات نشان می‌دهد که بیشترین استفاده دامداران از برنامه‌های تلویزیون مربوط به زمانی است که در دوره قشلاق در شهرها و یا روستاها به سر می‌برند و در دوره بیلاقی بیشتر از رادیو استفاده می‌کنند.

۸. کلاسهای آموزشی

بر اساس نظرسنجی به عمل آمده فقط ۲۸ درصد پاسخگویان در کلاسهای آموزشی شرکت کرده و ۷۲ درصد شرکت نکرده‌اند. ۴۸ درصد پاسخگویانی که پاسخ مثبت داده‌اند در کلاسهای دامپزشکی، ۲۶ درصد در کلاسهای منابع طبیعی و کشاورزی و ۶ درصد در کلاسهای نهضت سوادآموزی شرکت کرده‌اند. کلاسهای آموزشی دامداران که اغلب توسط مدیریت ترویج

و مشارکت مردمی جهاد و شبکه دامپزشکی استان و اداره کل منابع طبیعی برقرار می شود در بخشهای مختلف دام، مرتعداری، آبخیزداری خلاصه می شود و نقش مهمی را در کاهش هزینه و تلفات دام دارد.

۹. مسافرت

براساس نتایج، ۹۶ درصد از پاسخگویان در طول دو سه سال گذشته مسافرت کرده و ۴ درصد مسافرت نکرده اند. همچنین از ۹۶ درصد پاسخگویانی که پاسخ مثبت داده اند ۴۴ درصد به شهرهای استان، ۳۵ درصد به شهرهای سایر استانها و ۲۱ درصد به شهرهای همجوار مسافرت کرده اند. به گفته کارشناسان^۱ از ملاکهایی که برای سنجش میزان آگاهی می توان به کاربرد میزان مسافرت افراد است.

۱۰. سوخت مصرفی

نظرسنجی نشان می دهد که ۷۲ درصد سوخت مصرفی بهره برداران در دوران قبل از انقلاب اسلامی هیزم و ۲۸ درصد نفت بوده است. همچنین در دوران بعد از انقلاب اسلامی مصرف هیزم و نفت هر کدام (۳۴ درصد)، گاز، (۲۷ درصد) گازوئیل (۴/۵ درصد) و کود (۵/۰ درصد) است. آمار بعدی نشان می دهد که مصارف هیزم به ترتیب مربوط به پخت نان (۴۸ درصد)، تهیه لبنیات (۴۰ درصد)، گرم کردن آب (۷/۵ درصد)، پخت غذا (۲/۵ درصد) و تهیه چای و مصرف ساختمان هر کدام (۱ درصد) می باشد. آمارها حاکی از آن است که مصرف هیزم در دوران قبل از انقلاب اسلامی در مقایسه با دوران بعد از انقلاب اسلامی بیشتر بوده است. که می توان گفت مصرف هیزم نیاز مبرم بوده است. به همین خاطر حریم خیلها تا شعاع چند متری به طور معمول عاری از هرگونه پوشش گیاهی است و جای آن را گیاهان مهاجمی مانند اسپند پر کرده و یا درختان جنگلی حریم بهره برداران قطع شده است.

۱. رجوع شود به رفیع پور، فرامرز. سنجش گرایش روستاییان نسبت به جهاد سازندگی. تهران، وزارت جهادسازندگی، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی ۱۳۷۲، ص ۱۲۷.

۱۱. نحوه تهیه هیزم مصرفی

براساس بررسی پیشگفته بیشترین درصد پاسخگویان (۴۹ درصد) هیزم مصرفی خود را خریداری می‌کنند، ۳۳ درصد از مراتع و ۱۸ درصد از باغها تهیه می‌کنند. تهیه هیزم مصرفی از مراتع (۳۳ درصد) خود دلیل بر تخریب مراتع در منطقه است.

۱۲. کیفیت مراتع

براساس نظرات پاسخگویان، به ترتیب ۳۷ درصد، کیفیت مراتع قبل از انقلاب اسلامی بد، ۳۰ درصد متوسط، ۲۶ درصد خوب و ۷ درصد عالی بوده است. که در مقایسه با بعد از انقلاب اسلامی ۶۳ درصد کیفیت مراتع خوب، ۱۷ درصد بد، ۱۵ درصد متوسط، ۵ درصد عالی است. آمارها نشان می‌دهد که روند تحولات در جهت افزایش کیفیت مراتع، بخصوص پس از انقلاب اسلامی است.

۱۳. میزان تحصیلات

بیشترین درصد پاسخگویان دارای تحصیلات سواد قدیم (۳۵ درصد) و کمترین درصد دارای تحصیلات بالاتر از دیپلم (۲ درصد) هستند. همچنین آمارها نشان می‌دهد که بیشترین درصد تحصیلات فرزندان پاسخگو راهنمایی (۲۱ درصد) و کمترین درصد، بدون تحصیلات (۵ درصد) است. آمارها نشان از افزایش میزان تحصیلات فرزندان در مقایسه با تحصیلات بهره برداران دارد.

۱۴. نوع چوپانی

نظرسنجی از پاسخگویان حاکی است که نوع چوپانی به ترتیب دگر چوپانی (۵۱ درصد)، خود چوپانی (۳۹ درصد) و فرزند چوپانی (۱۰ درصد) است. توان اقتصادی دامدار از عواملی است که می‌تواند در تعیین نوع چوپانی مؤثر باشد.

۱۵. سن و جنس

براساس نتایج بررسی تمام پاسخگویان مرد و ۳۰ درصد در گروههای سنی ۳۵ - ۴۹ و ۳۰

بررسی وضعیت اقتصادی ...

درصد نیز در گروه‌های سنی ۵۰-۶۴ بوده‌اند. ۲۰ درصد در ۶۵+ و ۱۵ درصد در گروه سنی ۲۰-۳۴ بوده و ۵ درصد سن خود را نمی‌دانستند.

۱۶. شغل

یافته‌ها نشان می‌دهد که ۹۱ درصد پاسخگویان دارای شغل اصلی دامداری، ۷ درصد کشاورزی و ۲ درصد کارمندند.

۱۷. زمین

براساس نتایج حاصل ۴۱ درصد پاسخگویان دارای زمینی بیش از ۴ هکتار، ۲۲ درصد بین ۲ تا ۴ هکتار، ۱۷ درصد کمتر از ۲ هکتار و ۲۰ درصد بدون زمین می‌باشند.

۱۸. تعداد دام

پاسخها نشان می‌دهد که به ترتیب بیشترین مقدار دام (۳۷ درصد) مربوط به ۱ - ۳۰ رأس و بالاتر، ۲۸ درصد مربوط به ۱۰۱ الی ۲۰۰ رأسی، (۲۲ درصد) کمتر از ۱۰۰ رأس و (۱۳ درصد) بین ۲۰۱ الی ۳۰۰ رأسی می‌باشند.

۱۹. وسایل و امکانات

پاسخها حاکی است که ۵۰ درصد دارای اجاق‌گاز، ۴۰ درصد دارای یخچال، ۸ درصد دارای اتومبیل، ۱ درصد دارای موتورسیکلت و ۱ درصد دیگر (سایر موارد) می‌باشند.

۵. پیشنهادها

۱. برای هر گونه اقدام در جهت اتخاذ سیاستهای منطقه‌ای، ابتدا باید تحلیلی واقعی از اوضاع اقتصادی و اجتماعی منطقه در دست باشد.

۲. برنامه‌های شرکتهای تعاونی در رابطه با بهره‌برداران مراتع باید در راستای هدفهای مؤسسات تعاونی صورت گیرد.

۳. ارتباط دامداران با مسئولان مربوط با حمایت و انجام فعالیتهای مدیریتهای ذیربط

نظیر مدیریت ترویج و مشارکت مردمی افزایش یابد.

۴. باید با به وجود آوردن زمینه‌های فرهنگی و اتخاذ سیاستهای تشویقی، نسبت به افزایش سطح آگاهی دامداران بخصوص در زمینه‌های دام، مرتع، آبخیزداری اقدام کرد.
۵. دولت ارتقای میزان تحصیلات بهره‌برداران و شرکت آنها را در کلاسهای آموزشی مد نظر قرار دهد.
۶. تشویق و ایجاد امکانات استفاده از سوخت فسیلی به جای سوخت طبیعی باید در قالب سیاستی مدون و همه‌جانبه صورت گیرد.

منابع

۱. رفیع‌پور، فرامرز. سنجش گرایش روستاییان نسبت به جهادسازندگی. تهران: وزارت جهادسازندگی، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، ۱۳۷۲.
۲. سلیم، غلامرضا. اصول مدیریت تعاونی (رشته مدیریت). تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۷۴.
۳. مرکز آمار ایران. نتایج سرشماری اجتماعی، اقتصادی عشایر کوچنده، تیرماه ۱۳۶۶، تهران: ۱۳۶۸.
۴. پرسشنامه‌های تکمیل شده موجود در آرشیو بخش تحقیقات اقتصادی - اجتماعی مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام سازمان جهادسازندگی استان سمنان.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی